

SHAYKH AL-ISLAM HODJAZADE MUHAMMAD

ESAD EFENDI AND HIS POETRY FATWAS

Şeyhülislâm Hocasâde Muhammed Esad Efendi ve Manzum

Fetvâları

Muhittin ELİAÇIK¹

Abstract

The writing of fatwas also in the form of verse in the Ottoman Empire led to the fact that these pen products were included in Turkish literature as a genre. Fatwa word, comes from the root feta in the brave, young, strong sense and it's solution with a strong answer to a difficult problem. The work of giving fatwa in the Ottoman Empire was performed by the shaykh al-Islam in the center and by the mufti in the provinces. This business has been seen as an important public service; answer of a difficult question by the shaykh al-Islam or the mufti from its sources were searched and its remedy were be revealed. For this reason, an expression for the shaykh al-Islam or the mufti is used "hallal-ı müşkilat". A very large part of the Ottoman fatwas was written Turkish and as prose and in a small amount it was found as poetry. On the other hand, the number of fatwas given as Arabic has reached an important number. The poetry fatwas in the Ottoman Empire were written by shaykh al-Islam or muftis, which has a special place among Divan poets. Hodjazade Muhammad Esad Efendi is also one of these sheikhs. This situation reveals once again the superiority of the Hocasade family who is the most prominent in poetry fatwa giving in Ottoman. In this article, be informed about Hocasâde Muhammed Esad Efendi and a poetry fatwa which was detected is introduced. Key words: Hodjazade Muhammad Esad Efendi, sheikhülislâm, poetry fatwa.

Özet

Osmanlı'da fetvâların manzum biçimde de yazılmış olması bu kalem mahsullerinin orijinal bir tür olarak Türk edebiyatında yerini almasını sağlamıştır. Fetvâ kelimesi yigit, genç, kavî manasındaki fetâ kökünden türemiş olup müşkil bir meselenin güçlü bir cevapla halledilmesini ifade etmektedir. Osmanlı'da iftâ, yani fetvâ verme işlemi merkezde şeyhülislâm, taşralarda müftülerce icra edilmiştir. Fetvâ verme işlemi Osmanlı'da önemli bir kamu hizmeti olarak telakki edilmiş ve sual edilen müşkil bir konunun fikhi hükmü şeyhülislam veya müftü tarafından kaynaklarına müracaat edilerek çözümü ortaya konulmuştur. Bu sebeple müftü veya şeyhülislâm için hallâl-ı müşkilât (güçlükleri çözen) şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Osmanlı fetvâlarının büyük bölümünün Türkçe ve mensur hâlde yazıldığı, az sayıda da olsa manzum hâlde yazılmış olanların bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, Arapça olarak yazılmış fetvâ sayısının da önemli bir sayıda bulunduğu görülmektedir. Osmanlı'da manzum fetvâlar Divan şairleri arasında özel bir yeri bulunan şeyhülislâm veya müftülerce yazılmış olup Hocasâde Muhammed Esad Efendi de bu şeyhülislâmlardan birisidir. Bu durum, Osmanlıda manzum fetvâ vermede en önde bulunan Hocasade ailesinin üstünlüğünü bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu makalede Hocasâde Muhammed Esad Efendi hakkında bilgi verilip nazmen verilmiş bir adet manzum fetvâsı tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hocasade Muhammed Esad Efendi, Şeyhülislâm, manzum fetva.

¹Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

İslâm dünyasında nazmen eser kaleme alınması, mühim bir gelenek olarak yüzyıllarca yaşatılmış ve bundan fetvâlar da nasibini almıştır. Osmanlı'da nazmen verilen fetvâların kaynağı genellikle şairliği bulunan şeyhülislâm veya müftüler olmuştur. Çok yaygın olmayan bu fetvâlar Osmanlı'da genellikle 16-18.yüzyıllarda ortaya konulup belli bir şekil ve kompozisyona sahip olmuştur. Yiğit, genç, kavî anlamındaki *fetâ* kökünden gelen *fetvâ* kelimesi bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap anlamındadır (Atar, 1995:486). Müşkil bir meselenin güçlü bir cevapla çözülmesi sebebiyle, yapılan işleme de *fetvâ* denilmiştir. İslâm devletlerinde mühim işlere müftülere danışılarak girilmiş, dört Halife döneminde kadılık ve müftülük valilerde toplanmış, ardından fetvâ ve kazâ birbirinden ayrılıp, Ömer bin Abdülaziz devrinde ise iftâ teşkilatı resmen kurulmuş (Atar,1991:122-126), Memlûkler devrinde müftüler devlette etkili biçimde yer almışlardır (Uzunçarşılı, 1984:387). Osmanlı'da Osman Gazi, kayınpederi Şeyh Edebâli'yi fetvâ, bacanağı Dursun Fakih'i de kazâ işlerine atamış, Şeyh Edebâli'nin vefatıyla Dursun Fakih iki görevi de yürütmüştür. Osmanlı Devleti'nde savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyanın katli gibi olaylar fetvâ konusu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar idarecilerin isteği üzerine verilmiş (Atar, 1995:490); 16.yüzyıl sonlarında müderris ve kadı atamaları ile müftülük yönetimi şeyhülislâmlık kurumuna verilip, fetvâ işlemleri İstanbul'da şeyhülislâm, kazalarda müftülerce yapılmıştır (MTM, 1331: 538-539; Uzunçarşılı, 1988:179; İpşirli, 1994:270; Yakut, 2003:36). Osmanlı'da bir mesele için fetvâ emini dairesine gidilir ve fetvâ emini kâtibi suali 'mesele' adlı özel terimlerle yazarak erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayalî adlar kullanırdı. Şeyhülislâmların fetvâlarının altına el yazılarıyla imza atmaları gerekliyse de bu kural 18. yüzyılda bozulup imza yerine kişisel mühür basılmış, bazı fetvâlarda da imza ve mühür birlikte yer almıştır (Uzunçarşılı, 1988:203-204). Yüz binlerle ifade edilebilen Osmanlı fetvâları genellikle mensur olarak yazılmış, ama içlerinde az sayıda manzum olanlar da yer almıştır. Manzum fetvâların bir silsile hâlinde bu geleneği sürdüren aile fertlerince verilmiş olduğu dikkati çekmekte olup Hocazâdeler ailesi de bu yönde bir eğilim göstermiştir.

Manzum Fetvâ

Osmanlı'da genellikle 16-18. yüzyıllarda yoğunlaşan manzum fetvâların şeyhülislam veya müftülere manzum biçimde mesele sorulmasından dolayı kaleme alındığı görülmekte ve bu da daha çok şairlikle ilgili bulunmaktadır. İlk örnekleri 16. yüzyılda Şeyhülislâm Sa'dî, Ebussuud, Bostanzâde ve Hoca Sadeddin Efendilerde görülen bu fetvâların sayısı zamanla diğer şeyhülislâmların da katılmasıyla iyice artmıştır. Manzum fetvâların önemli bir kısmı Hocazâdeler ailesi gibi, şairliği bir gelenek hâline getirmiş fertler tarafından kaleme alınmıştır. Bu fetvâların genellikle *fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün*; *fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün* gibi kısa kalıplarla, 5-10 beyit olarak yazıldığı dikkati çekmektedir. Şu anda tespit edilmiş olan otuz beş civarında manzum fetvâ olup bunların toplam beyit sayısı 400 civarındadır. Bu fetvâların suallerinde şeyhülislâmlar için: *sadeğçe-i kevn*, *yegâne-i dehr*, *ukde-güşâ-yı işkâl*, *hallâl-ı müşkilât*, *re'îs-i eimme-i ulemâ*, *ukde-güşây-ı müşkil-i nâs*, *miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs* gibi övgü ifadeleri yer almıştır. Edebî yönden bu fetvâlar fazla bir iddia taşımasa da sıradan manzumeler de değillerdir. Edebî zevk ve kabiliyete sahip şeyhülislâm veya müftüler tarafından yazılmış olan bu fetvâlarda teşbih ve mecazların güzel örneklerine de rastlanır. Osmanlı manzum fetvâlarının temsilcilerinden birisi de Hocazâde Muhammed Esad Efendi'dir.

Hocazade Muhammed Esad Efendi

Hoca Sadeddin Efendi'nin sulbünden ikinci oğlu olarak 14 Haziran 1570'te doğdu. Tahsilini babasından ve Molla Tefvik Gilânî'den aldığı derslerle tamamlayıp mülâzım oldu.

ve 1587'de haseki pâyesiyle Kemâl Efendi'nin yerine getirildi. Medreseleri devrettikten sonra Temmuz 1593'te Süleymaniye Dârülhadisine atandı. Babasının nüfuzuyla süratle yükselip 1596'da Edirne ve III. Mehmed'in Eğri seferinde İstanbul kadısı olmuş; ama Hadım Hasan Paşa ve Safiye Valide Sultan'ın muhalefetiyle bu mevkiini kaybedip babasının tesiriyle Anadolu kazaskerliği payesini elde etmiştir. Ağustos 1598'de İstanbul kadısı oldu. 1601'de fiilen atandığı Anadolu kazaskerliğinden Aralık 1602'de ayrıldı. Şubat 1604'te Rumeli kazaskerliğine atanıp Aralık 1604'te ayrıldı; Haziran 1606'da yeniden atanıp Nisan 1608'de inzivaya çekildi. 1614 ortalarında hacca gitti ve dönüşte Mayıs 1615'te vefat eden ağabeyi Şeyhülislâm Muhammed Efendi'nin yerine şeyhülislâm olup yedi sene görev yaptı. 1621 yılı ortalarında Sultan Osman ile Leh seferine gittiye de bedenî yorgunluğundan dolayı geri döndü. I. Ahmed'in vefatından sonra kardeşi I. Mustafa'nın tahta geçmesinde ve ardından da hal'inde etkili olduğundan II. Osman'ın düşmanlığını kazanmış ve kendisine sadece fetva işleri verilip ilmiye mansiplarının tevcihi hocası Ömer Efendi'ye verilmiştir. Kızı Akile Hanım'ın II. Osman ile evlenmesine karşı çıkıp güçlülükle razı olmuş, bu akrabalık dahi padişahla arasını düzeltmemiştir. II. Osman'a karşı çıkan isyanda âsilerin isteklerine boyun eğerek bazı idareci ve saray mensupları aleyhine fetvalar verip padişaha da âsilerin arzularını yerine getirme çağrısı yapmış, ama buna rağmen I. Mustafa'nın ikinci cülusu teşebbüsünde II. Osman henüz sıhhatte olduğundan biatten kaçınmış, II. Osman şehit edilip I. Mustafa tahta çıkınca da inzivaya çekilmiştir. IV. Murad zamanında Eylül 1623'te Veziriazam Kemankeş Ali Paşa'nın tavassutuyla Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin yerine ikinci kez şeyhülislâm olmuş ve bir yıl yedi ay süren bu görevi sırasında 22 Mayıs 1625'te vefat edip babası ve ağabeyinin Eyüp'teki kabirlerinin yanına defnedilmiştir. Şeyhülislâmlık süresi Sultan I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad devirlerinde sekiz yıl altı aydır. 'Üstâd bin üstâd, her hâlde ma'küle munkâd bir zât-ı melek-nihâd' ifadesiyle tasvir edilip her türlü ilim ve hünerin künhüne vakıf, güzel ahlak, fazilet ve hünerlerin örneği bir büyük âlim ve şeyh olarak gösterilmiş, damadı olmasına rağmen Sultan II. Osman'ın yanlış hareketlerine karşı çıkmakla beraber şahsî hislerine kapılmaktan da kendini alamamış bir zat olarak tanıtılmıştır. Üsküdarî Mahmud Efendi'den tarikat ve hakikat ilmi tahsil edip ilim ve marifeti kendinde çok iyi birleştirdiği, maaş ve müktesebini yoksullara dağıtıp saçmakta son derece cömert birisi olduğu, kazaskerliğinde son derece âdil ve yiğit bir yol tutup, şeyhülislâmlığında bereket ve doğrulukla İslâm yolunu gösterdiği bildirilmiştir. Üç dilde gönül açıcı şiirleri ve mürettep bir Divanı , Gül-i Handân (manzum-mensur Gülistân tercümesi), Kaside-i Bür'e tahmisi, Fezâil-i Cum'a, Manzum Şemâil Tercümesi adlı eserleri vardır. Ayrıca, babası Hoca Sâdeddin Efendi'ye bazı Arapça eserlerinin tercümesiyle tarih çalışmalarında yardım ettiği, Taczâde Mehmed Efendi'den sülûs ve nesih meşkettiği bildirilmiştir (Müstakimzâde, vrk.64b ; A.Rıfat, vrk.44-46 ; Aktepe, 1995:340-41)

Hocazade Muhammed Esad Efendi'nin Manzum Fetvâları

Hocazâde Muhammed Esad Efendi, tıpkı babası ve ağabeyi gibi Osmanlı ilmiyesinde en yüksek görevlerde bulunup toplam sekiz buçuk yıl şeyhülislâmlık yapmış, divan oluşturacak kadar şiir yazıp Gülistân tercümesi yapmış, Kaside-i Bür'eyi tahmis etmiş, Fezâil-i Cum'a, Manzum Şemâil Tercümesi gibi eserleri yazmış, bu arada babası ve ağabeyinin izinden giderek manzum fetvâlar da vermiştir. Ona ait manzum fetvâlardan şu anda sadece bir adedi tespit edilmiş olmakla beraber araştırmalar ilerledikçe bu sayının daha da artacağını tahmin ediyoruz. Onun elimizde bulunan manzum fetvâsı şeyhülislâmlığa ilk başladığında yazdığı teyemmün ve teberrük içeren bir manzume olup herhangi bir fikhî mesele sorulmamış, sadece Kur'an gülzârının gül fidanının ne olduğu sorusuna karşılık, bunun 'Bismillahirrahmânirrahîm' olduğu cevabı verilmiştir:

Şeyhülislam müfti'l-enâm merhûm Hâcezâde Es'ad Efendi teyemmünen ibtidâ virdikleri manzûm fetvâ-yı şerîfleridür²

Allahu'l-Hâdî – 'Aleyhi'timâdî
 müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün
 Ey dehenün şârih-i kavî-i kadîm
 Vey sūhanun râvî-i kavî-i hakîm
 Eyle fetâvânula in'âm-ı 'âmm
 Halk-ı cihân söyleye ni'me'n-na'im
 Her kalemün kâşif-i râz-ı behişt
 Her varakun sâtir-i nâr-ı cahîm
 Hâmen açup agzını bülbül-sıfat
 Olsa mu'attar nefesünden nesîm
 Etse beyân ehl-i dile kim nedür
 Gülbün-i gül-zâr-ı Kelâm-ı Kadîm
 El-cevâb
 Bismi'llahi'r-rahmâni'r-rahîm
 Fâtih-i ebvâb-ı Kelâm-ı Kadîm
 Ketebehu'l-fakîr Es'ad 'ufiye 'anh

Yukarıdaki manzum fetvâ, Şeyhülislam Esad Efendi'nin bu makama ilk atandığında teyemmün olarak sorulup cevaplanmış bir fetvâdır. Serî bahrinden müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün kalıbıyla yazılmış bu fetvâda şöyle denilmektedir:

Ey ağzı Kur'an'ın sözlerini şerheden, sözü de hikmetli kavlin râvîsi olan! Fetvâlarınla halkı nimetlendir ki mutluluk nimetini söylesinler. Senin her kalemin cennet sırrını açarken her sayfan cehennem ateşini örtüp kapatır. Kalemin, ağzını bülbül gibi açıp nesim yeli de nefesinden koku alarak gönül ehline Kur'an gülzârının gül fidanının ne olduğunu bir bildirsin.

Cevap: Kur'an'ın kapılarını açan 'Bismillahirrahmânirrahîm'dir.

Bunu fakîr Es'ad yazdı Allah onu affetsin.

Bu fetvâda manzum fetvâların formatı aynen uygulanmıştır. Sualin girişinde övgülere yer verilip, verilen fetvâ ile kazanılacak sevaba değinilmiştir. Cevabı ise sadece tek beyitte verilip besmelenin kerametine işaret edilmiştir.

Sonuç

Manzum fetvâlar hukukî konuların nazmen, özlü biçimde ifadesi bakımından önemli olduğu gibi, Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerinin şairlik ve kıvrak zekalarını göstermesi bakımından da değerlidir. Manzum fetvâlar Osmanlı Devleti'nin zirvede bulunduğu 16.yüzyılda Ebussuud, Sadi, Hoca Sadeddin ve Bostanzade Muhammed Efendiler gibi ünlü ve güçlü şeyhülislâmlar tarafından yazılmaya başlanmış ve güzel örnekler ortaya

² Millî Kütüp. 06 Hk 3867, 87a;06 HK 4042, 1a.

konulmuştur. Hocasâdeler ise manzum fetvâlarda apayrı bir yere sahip olup bir gelenek hâlinde silsile olarak bu fetvâları yazmışlardır. Bunlardan biriside Muhammed Esad Efendi'dir. Mürettep bir Divan sahibi olan Esad Efendi çeşitli türlerde edebî ürünler ortaya koymuş ve bu kimliğini fetvâlarında da göstermiştir. Şu ana dek sadece bir manzum fetvâsını tespit ettiğimiz Esad Efendi'nin bu fetvâlarının ilerleyen zamanda daha da artacağını tahmin ediyoruz.

Kaynakça

- AHMED Rifat, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_217.*
- AKTEPE, M. (1995), "Esad Efendi, Hocasâde", İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.11, 340-41.
- ATAR, F. (1995), "Fetvâ", İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.12, 486-496.
- _____(1991), *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ERGUN, S.N. (1936-45) *Türk Şairleri*, I-III, İstanbul.
- İPŞİRLİ, M. (1994,) *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.I, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Arş. Merkezi.
- MÜSTAKİMZADE S.S., *Devhatü'l-Meşâyih*, Milli Kütüp., 06 Mil Yz A 3681/2. *Osmanlı Kanunnâmeleri* (1331), Milli Tetebbular Mecmuası I(3): 495-544.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988), *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yay.
- _____(1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: TTK Yayınları.
- YAKUT, E.(2003), "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler", Anadolu Üni. SBE Dergisi, 3(1), 33-54.
- Yazma Eser:** Milli Kütüp. 06 Hk 3867, 87a;06 HK 4042, 1a.